

NHỮNG HIỆN VẬT KIẾN TRÚC THUỘC VĂN HÓA ÓC EO - PHÙ NAM

I VÕ VĂN LẠC

Email: lac.vv@vlu.edu.vn

Trường Đại học Văn Lang

ARCHITECTURAL ARTIFACTS OF OC EO - PHU NAM CULTURE

TÓM TẮT

ABSTRACT

Bài báo tập trung phân tích những hiện vật kiến trúc được tìm thấy trong khu vực Đồng bằng sông Cửu Long thuộc văn hóa Óc Eo - Phù Nam từ thế kỷ I - VII. Những di tích mộ táng, di tích tôn giáo được phát hiện trong quá trình khai quật từ 1944 đến nay. Trong đó, hệ thống mi cửa, cột và các chất liệu được sử dụng trong xây dựng: ngói, gỗ, đá được tìm thấy phổ biến trong hầu hết các công trình kiến trúc tôn giáo và mộ táng. Đáng chú ý hơn, bài báo đã phân tích yếu tố trang trí trên hệ thống mi cửa và cột được chạm khắc công phu, cho thấy yếu tố văn hóa, mỹ thuật đã ảnh hưởng, giao thoa với các nước trong khu vực, trong đó, yếu tố bản địa được các nhà điêu khắc thể hiện rất tiêu biểu. Điều đó, cho thấy tổ chức đời sống, xây dựng các công trình cư trú, tôn giáo, ... của người dân Phù Nam đã đạt sự tiến bộ rất cao.

Từ khóa: Phù Nam, kiến trúc, Mỹ thuật

The article focuses on analyzing architectural artifacts found in the Mekong Delta region of Oc Eo - Phu Nam culture from 1st -7th centuries. The burial relics, religious relics were discovered during the excavation process from 1944 to present. In particular, the system of door sills, columns and materials used in construction: tile, wood, stone were commonly found in most religious architectures and tombs. More notably, the article analyzes decorative elements on the elaborately carved door sill and column system, showing that cultural and artistic elements influenced and interfered with other countries in the region, in which the indigenous element is shown very typically by the sculptors. That shows that the organization of life, construction of residential, religious works, ... of the people of Phu Nam achieved very high progress.

Keywords: Phu Nam, Architecture, Fine Arts

Đặt vấn đề

Nhà nước Phù Nam trải qua quá trình hình thành và phát triển từ thế kỷ I đến thế kỷ thứ VII, trong giai đoạn này là thời kỳ củng cố và phát triển thế lực của Phù Nam trong nước cũng như mở rộng quan hệ với các nước láng giềng. Về lãnh thổ, nhà nước Phù Nam chinh phục nhiều đất đai rộng lớn, đã bành trướng thế lực hùng mạnh, tấn công 10 vương quốc thuộc vùng thung lũng sông Mê Kông. Lãnh thổ kéo dài từ miền Nam Việt Nam ngày nay đến tận phía bắc Ma Lai và vùng hạ lưu Myanmar [Hình 1]. Trong quá trình xây dựng và phát triển đất nước, Phù Nam đã thiết lập một phạm vi rộng lớn, có vị trí ảnh hưởng đến vùng bán đảo Nam Đông Dương “Vị trí của Vương Quốc Phù Nam ở khu vực Đông Nam Á và châu Á khá đặc biệt. Từ trước Công Nguyên, vùng đất phía Nam bán đảo Nam Đông Dương đã là nơi sớm đón nhận những đợt thiên di lớn, của nhiều tộc người thuộc nhiều chủng khác nhau ở vùng châu Á và Nam Á” [Phan An 2004, tr. 312]. Chính những yếu tố đó, Phù Nam có cơ hội tiếp nhận các luồng văn hóa, tôn giáo, văn minh, ... của các nước trong khu vực từ rất sớm.

2. Những dấu vết kiến trúc được phát hiện

Xã hội Phù Nam đã ảnh hưởng sâu nặng các tôn giáo từ Ấn Độ, trong đó, Hindu giáo và Phật giáo đã in dấu ấn quan trọng. Trong đó, Hindu giáo chi phối với tầng lớp quý tộc rất mạnh và đạo Phật ảnh hưởng đời sống tinh thần của cư dân bình dân. “Trong thời kỳ nền văn minh Ấn Độ tỏa sáng, Phật giáo và Hindu giáo đã là một phương tiện và động lực quan trọng chuyển tải thành tựu của nó tới vùng Đông Nam Á, một khu vực quan trọng trên con đường giao lưu Đông - Tây. Đồng bằng sông Cửu Long hay nói chính xác hơn, châu thổ Cửu Long, được coi là một bộ phận của vương quốc Phù Nam, không nằm ngoài bối cảnh đó” [Lê Thị Liên 2017, tr. 10]. Hindu giáo đã ăn sâu vào giới quý tộc, Phật giáo phát triển và sâu đậm vào đời sống tinh thần của giới bình dân. Điều đó cho thấy, người dân Phù Nam đã tiếp cận văn minh Ấn Độ từ rất sớm, bằng chứng là nhiều di chỉ khảo cổ đã tìm thấy văn bia tiếng Phạn trên một số nơi tại miền Nam Việt Nam.

2.1 Hệ thống kiến trúc

Quá trình phát triển từ thế kỷ thứ I - VII, Phù Nam đã

ARTS

xây dựng một hệ thống kiến trúc tôn giáo có tính bền vững với thời gian. Trong đó chủ yếu sử dụng chất liệu để đối phó môi trường tự nhiên một cách bền vững. Đáng chú ý, những kiến trúc tôn giáo được các nhà khảo cổ học tìm thấy được như: Khu di tích Gò Tháp, tỉnh Đồng Tháp; Gò Cây, Gò Cây Thị, Gò Giồng Xoài, Gò Cây Thi B, Linh Sơn, Linh Sơn Bắc, Nam Linh Tự, Gò Cây Me, Gò Cây Cóc, Linh Sơn 3, Gò Đế tỉnh An Giang, Cấu trúc xây dựng các công trình tôn giáo, mộ táng được thiết kế bằng chất liệu gạch, những viên gạch được thiết kế với kích thước lớn. Các công trình kiến trúc thường được xây dựng trên những gò đất cao, để tránh nước ngập khi mùa lũ tràn về hàng năm. Điều này nhằm đối phó với môi trường tự nhiên khi phải cư trú trên địa hình có nhiều sông rạch chằng chịt và thường xuất hiện mùa lũ hàng năm. Cho nên, cư dân Phù Nam đã biết hình thành một hệ thống kiến trúc kiên cố để ứng phó sự khắc nghiệt của thiên nhiên.

2.1.1. Kiến trúc tôn giáo

Đây là di tích nổi bật, nhiều nhà khảo cổ học đã phát hiện nhiều di chỉ khảo cổ học có dấu vết của các công trình tôn giáo. Các công trình tôn giáo còn được tìm thấy tại khi vực tỉnh An Giang, Đồng Tháp: Di tích Gò Cây Trong (1983), Gò Cây Thi (1999, 2000), Linh Sơn 2 (1998), Linh Sơn Bắc (1993) được xây dựng bằng gạch thành những học hình tứ giác, hình vuông có móng được gia cố bằng những khối đá hoa cương, sét cát nện chặt. Di chỉ Gò Giồng Xoài (2000), Gò Cây Thi B (1999), nam Linh Sơn Tự (1993, 1998, 2000), Gò Cây Me (2001),... các di tích đã xuất hiện kết cấu chất liệu bằng gạch và đá hỗn hợp với các loại cát mịn. Công trình thường quay về hướng Đông. Tường được bao bọc và chia nhiều ngăn chính tâm và quay về hương Tây.

Hình 1: Di chỉ khảo cổ học kiến trúc Gò Tháp, chất liệu xây dựng bằng gạch.
Nguồn: <http://dsvh.gov.vn/di-tich-khao-co-va-kien-truc-nghe-thuat-go-thap-2966>

Khu di tích tại Huyện Tháp Mười, tỉnh Đồng Tháp, là một trung tâm về kiến trúc tôn giáo “một trong những

trung tâm tôn giáo khá quan trọng, có quan hệ đế sư kiện “vị thái tử Gunavarman trẻ tuổi, đã được vua cha là Jayavarman phong cho trị vì một lãnh thổ sung đạo, được chinh phục từ đầm lầy” [G.Coedes, 1931 dẫn theo Đào Linh Côn 2004, tr.158]. Tại đây, nhiều nhà khảo cổ học đã tìm thấy các đền thờ liên quan đến Hindu giáo và Phật giáo. Công trình được phân bố khắp khu vực, với lõi kiến trúc được xây dựng bằng gạch. Hiện nay, nhiều nền móng công trình còn nguyên vẹn, tại Hồ thám sát GT84 - BCX2 trong địa tầng xuất lộ những vỉa gạch xây và một khối nền kiến trúc cổ (dài 25m, rộng 13,8m), có niên đại cách ngày nay khoảng trên 1.500 năm [Hình 1].

2.1.2. Di tích mộ táng

Nằm trong khu di tích Gò Tháp “Các di chỉ mộ táng phát hiện được tập trung trên một Gò tháp khá bằng phẳng, có cấu trúc đa dạng gồm hai loại: Mộ huyệt vuông, trung tâm có khối trụ vuông xây bằng gạch ăn sâu từ bề mặt xuống đáy” [dẫn theo Đào Linh Côn 2004, tr.159]. Mộ huyệt được bao phủ các lớp gạch bên ngoài tạo thành khối hình vuông [Hình 2]. Ở giữa huyệt mộ táng thường xuất hiện cát và những lá vàng. Đây có thể là nghi thức tôn giáo hay tín ngưỡng dân gian của cư dân Phù Nam. Trong tổng thể Di tích Gò Tháp được coi một trung tâm tôn giáo lớn vào giai đoạn thế kỷ I-VII, thể hiện sự ảnh hưởng về Bà la môn giáo và Phật giáo đã từng xuất hiện và có sức ảnh hưởng trong khu vực này.

Hình 2: Kiến trúc mộ táng, chất liệu bằng gạch, phát hiện tại di tích Gò Tháp vào năm 1993, Nơi lưu giữ: Bảo tàng Đồng Tháp, Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

Các nhà khảo cổ đã phát hiện thêm trên các gò Cây Cóc (A1), gò Ông Côn (A 3, A 3'), gò đá số 7, số 8, số 10, Linh Sơn 3, Gò Đế (kiến trúc E), Gò Bà Chúa Xứ A, Gò Bà Chúa Xứ B, Gò Phật Nổi, Gò Nền Chùa, Tà Kev, Di tích Đá Nổi, Cây Cóc (A1) có xuất hiện nhiều công trình có hình vuông và được xây chất liệu gạch bao bọc. Các công trình thường được xây trên gò đất cao, nơi đây có thể sự chế ngự thiên nhiên, để tạo nên những khu vực của mộ táng tránh được mùa lũ hàng năm [Đào Linh Côn, 2004 tr.152].

ARTS

2.2. Những hiện vật phát hiện trong quá trình thám sát

Qua quá trình thám sát, các nhà khảo cổ học đã phát hiện nhiều dấu vết của các công trình kiến trúc tôn giáo thể hiện trình độ chế tác, cách xây dựng và tư duy trang trí cho các công trình, qua đó, cho thấy sự giao thoa và ảnh hưởng qua lại với văn hóa, văn minh một số nước trong khu vực.

2.2.1. Chất liệu sử dụng trong quá trình xây dựng

Qua quá trình khai quật, các nhà khảo cổ học đã phát hiện nhiều dấu vết của các công trình dân dụng và tôn giáo đã được xây dựng một cách kiên cố và chất liệu sử dụng một cách bền vững với thời gian. Trong đó, chất liệu gạch được tìm thấy còn nguyên vẹn tại các di tích của tỉnh Đồng Tháp, An Giang, Tiền Giang và Long An,...

Hình 3: Mộ cổ M4 Đá Nổi, chất liệu bằng đá, phát hiện tại di tích Phú Hòa vào năm 1985, Nguồn: Bảo tàng An Giang.

Hình 4: Ngói hình lá, chất liệu bằng đất nung, Niên đại: TK II-V, Nơi lưu trữ: Bảo tàng An Giang, Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

Gạch được sản xuất với kích thước lớn, có độ nung cao, tạo độ gắn kết và chắc bền. Bên cạnh đó, ngói nung được sản xuất với kích thước và kiểu dáng rất hiện đại, đáp ứng nhu cầu ứng dụng trong xây dựng

nhà cửa. Ngói được thiết kế hình chữ nhật, trên tấm ngói được tạo các rãnh để nước chảy, trên đỉnh đầu của mỗi tấm ngói được thiết kế một lỗ, có lẽ dùng để móc vào vào các mái nhà [Hình 4].

Ngoài chất liệu đất nung, các nhà khảo cổ đã phát hiện thêm các chất liệu đá [Hình 3], được sử dụng trong các công trình mộ, phần lớn được sử dụng để xử lý phần móng của các công trình. Bên cạnh đó, chất liệu đá cũng được sử dụng vào việc kết cấu các phần cột và mi cửa. Do điều kiện thiên nhiên của vùng Đồng bằng sông Cửu Long ít đồi núi, chất liệu đá tương đối khan hiếm, nên họ đã thay chất liệu đá bằng gạch trong quá trình xây dựng các công trình tín ngưỡng là phù hợp với tình hình và điều kiện thực tế của địa phương.

Cùng với chất liệu gạch, đá thì chất liệu gỗ được phát hiện nhiều tại các khu di tích của vùng Đồng bằng sông Cửu Long. Trong niên đại thế kỷ V-VII đó, gỗ được dùng làm hệ thống cột nhà sàn [Hình 6], chân song lan can [Hình 5], thanh gỗ dùng trong trang trí kiến trúc [Hình 7] và tượng phật... Phần lớn, các loại gỗ được sử dụng trong công trình đều là gỗ quý như sao, banaba,... và có thể chống chịu với thời gian. Qua một số hiện vật đang lưu trữ trong bảo tàng đã thể hiện được điều đó. Chân song lan can, các thanh gỗ lớn dùng trong kiến trúc được tiện và chạm trổ các hoa văn tương đối công phu, thể hiện tư duy trang trí cho các công trình quan trọng dưới triều đại Phù Nam được chú ý diễn tả. Cho thấy, đây là những vật dụng được sử dụng trong các công trình tôn giáo quan trọng.

Hình 5: Chân song lan can, Chất liệu: gỗ, Niên đại: TK V-VII, Phát hiện tại Vọng Thê, An Giang, Nơi lưu trữ: Bảo tàng An Giang, Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

ARTS

Hình 6: Cột nhà sàn,
Chết liệu: gỗ, Niên đại: TK V-VII,
Nơi lưu trữ: Bảo tàng An Giang,
Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

Hình 7: Mảnh gỗ dùng trong kiến trúc,
Chết liệu: gỗ, Niên đại: TK V-VII,
Nơi lưu trữ: Bảo tàng An Giang,
Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

2.2.2. Mi cửa

Đây là một hiện vật được tìm thấy khá phổ biến tại các di tích ở các tỉnh trong khu vực Đồng bằng sông Cửu Long. Trong đó, chết liệu được sử dụng chủ yếu là đá, được chạm trở một cách công phu. Hình tượng Phật, các hoa văn ảnh hưởng Ấn Độ đã xuất hiện nhiều trong các mi cửa. Đây được coi là điểm nhân của các công trình kiến trúc của giai đoạn Phù Nam.

Hình 8: Mi cửa, Chết liệu: đá, Niên đại: TK VII,
Nơi lưu trữ: Bảo tàng Lịch sử TP.HCM, Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

Các mi cửa được chạm trở các hoa văn như ngọn lửa, các hoa lá cách điệu [Hình 8].

Hình 9: Mi cửa, Chết liệu: đá, Niên đại: TK VII-VIII,
Nơi phát hiện: Sa dec, Đồng Tháp,
Nơi lưu trữ: Bảo tàng Lịch sử TP.HCM,
Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

Hình 10: Phù điêu chạm nổi hình Phật và hoa văn,
Chết liệu: đá, Niên đại: TK VI- VII, Nơi lưu trữ: Bảo tàng An Giang,
Nguồn: Ảnh chụp cá nhân

Bố cục tuân thủ quy luật đối xứng qua tâm, phù hợp với các đề tài và trang trí cho các công trình tôn giáo [Hình 9]. Hình tượng Phật A Di Đà được ngồi niết bàn trên tòa sen được xuất hiện nhiều trong các mi cửa [Hình 10] cho thấy, đây là những vật dụng trang trí cho các công trình của Phật giáo. Việc so sánh với các mi cửa cùng thời với các nước trong khu vực, như Campuchia, Ấn độ, cho thấy mi cửa tìm thấy khu vực Đồng bằng sông Cửu Long có tính tương đồng và khác biệt rất nhiều. Đặc biệt trong tạo hình hoa văn và đề tài trên mi cửa của miền Nam Việt Nam có tính phong phú và đa dạng hơn nhiều. Trong đó, các hình tượng Phật giáo xuất hiện trên các mi cửa ở Đồng bằng sông Cửu Long cách bố cục và phân chia các lớp họa tiết tương đối khác biệt. Điều đó thể hiện tính riêng biệt trong tư duy chạm khắc và trang trí cho các công trình tại Đồng bằng sông Cửu Long.

2.2.3. Cột trụ bằng đá, gỗ và gôm

Trụ đá được tìm thấy nhiều tại các di chỉ khảo cổ. Trụ đá được chạm khắc tinh tế, với những hoa văn, họa

ARTS

tiết được phân bố xung quanh trụ [Hình 11]. Các trụ đá có thể dùng làm trang trí các công chính của các công trình tôn giáo. Cùng với mi cửa và hệ thống cột đá tạo nên điểm trọng tâm cho các công trình. Cột đá ngoài chức năng chống đỡ các mi cửa của công trình, ngoài ra là yếu tố thể hiện thẩm mỹ cho các công trình. Tạo nên tính thanh thoát cho mỗi công trình kiến trúc. Việc đưa hoa văn, họa tiết vào hệ thống cột đá cho thấy yếu tố trang trí được phát huy cao trong xây dựng. So sánh các trụ đá tìm thấy ở Campuchia cùng thời kỳ [Hình 14], thì có nét tương đồng, trong việc tiện các họa tiết xung quanh cột, kích thước cũng gần tương tự nhau.

Ngoài ra, các nhà khảo cổ còn phát hiện một số trụ làm bằng chất liệu gỗ và gốm [Hình 12], [Hình 13]. Cho thấy, người dân Phù Nam đã linh hoạt trong việc ứng phó với môi trường tự nhiên bằng nhiều chất liệu khác nhau, chất liệu gốm là một phát hiện rất quan trọng trong việc đưa chất liệu này vào giải quyết các công trình kiến trúc. Điều này, cho thấy sự linh hoạt và sáng tạo rất cao của cư dân Phù Nam.

Kết luận

Cùng với hệ thống điêu khắc được tìm thấy trên khu vực Đồng bằng sông Cửu Long thì các công trình kiến trúc tôn giáo và mộ táng cũng được xuất hiện khá nhiều trong khu vực, đặc biệt là địa bàn tỉnh Đồng Tháp, An Giang, Tiền Giang, Long An... Những dấu vết công trình kiến trúc, những hiện vật còn sót lại được các nhà khảo cổ tìm thấy là minh chứng một đời sống vật chất phong phú và đa dạng của cư dân Phù Nam từ thế kỷ I-VII. Cho thấy, sự tiếp biến văn hóa Ấn Độ và cư dân bản địa đã hòa quyện vào nhau tạo nên bản sắc riêng biệt. Trong đó, sự hình thành kết cấu, trang trí cho các công trình kiến trúc tôn giáo rất sáng tạo. Việc sử dụng chất liệu và tổ chức không gian công trình đã cho thấy sự tính toán, tư duy trong việc tìm tòi và thể hiện kiến trúc công trình.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Phan An (2004), *Vương quốc Phù Nam—tiếp cận dưới góc độ dân tộc học, Văn hóa Óc Eo và vương quốc Phù Nam*, Nxb Thế giới, Hà Nội.
2. Đào Linh Côn, *Kỷ yếu hội thảo khoa học nhân 60 năm phát hiện văn hóa Óc Eo (1944-2004), Văn hóa Óc Eo vương quốc Phù Nam - Một số di chỉ tiêu biểu Văn hóa Óc Eo trên đất nam bộ*, nhà xuất bản thế giới, 2004, tr 158.
3. Lê Thị Liên (2003), *Nghệ thuật Phật giáo và Hindu giáo ở ĐBSCL trước thế kỷ thứ X, Luận án tiến sĩ, Viện khảo cổ học, Hà Nội.*
4. Võ Văn Lạc, *Những bức tượng thần Surya, Durya và Hari hara của văn hóa Phù Nam giai đoạn thế kỷ thứ I – VIII, Số 30/2019, Tạp chí Giáo dục Nghệ thuật.*
5. Võ Văn Lạc, *Đồ gốm Óc Eo, Số 37/2021, Tạp chí*

Giáo dục Nghệ thuật.

6. Võ Văn Lạc, *Vishnu image in sculpture in southern Vietnam, No 3(19) 2017, East European Science Journal.*

H.11

H.12

Hình 11: Cột trụ, Chất liệu: đá, Niên đại: TK VI- VII, Nơi phát hiện: Vọng Thê, An Giang, Nơi lưu trữ: Bảo tàng Lịch sử TP.HCM, Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

Hình 12: Cột kiến trúc, Chất liệu: gỗ, Niên đại: TK IV-V, Nơi phát hiện: Óc Eo, An Giang, Nơi lưu trữ: Bảo tàng Lịch sử TP.HCM, Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

H.13

H.14

Hình 13: Chân trụ, Chất liệu: gốm, Niên đại: TK V- VII, Nơi phát hiện: Vọng Thê, An Giang, Nơi lưu trữ: Bảo tàng An Giang, Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.

Hình 14: Cột nhỏ, Chất liệu: đá, Niên đại: TK VI- VII, Nơi phát hiện: Kampong Speu, Campuchia, Nơi lưu trữ: Bảo tàng quốc gia Campuchia, Nguồn: Ảnh chụp cá nhân.